ISSN: 2181-3906 2026

International scientific journal
«MODERN SCIENCE AND RESEARCH»
VOLUME 5 / ISSUE 11 / UIF:8.2 / MODERNSCIENCE.UZ

RIVOJLANGAN DAVLATLAR TA'LIMIDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Berdambetov Elmira Sarsenbaevna
Osiyo xalqaro universtiteti Xorazm filiali.
Elmiraberdambetova6@gmail.com 998770829191

https://doi.org/10.5281/zenodo.24143473

Annotatsiya. *Kirish. Ushbu ilmiy ishda zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchi va talabalarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik, kognitiv hamda metodologik usullari va mexanizmlari tahlil qilinadi. Dunyoning yetakchi rivojlangan mamlakatlari (AQSh, Finlyandiya, Germaniya, Shvetsiya, Singapur, Janubiy Koreya va Avstraliya) ta'lim amaliyotidagi ilg'or metodikalar qiyosiy o'rganildi. Shuningdek, mediasavadxonlik, muammoli ta'lim va AI-integratsiyalashgan sharoitda tanqidiy fikrlashni shakllantirish imkoniyatlari yoritildi.*

Maqsad. *Rivojlangan davlatlar ta'lim tizimida tanqidiy fikrlashni shakllantirishga ta'sir etuvchi samarali pedagogik usullarni aniqlash hamda ularni O'zbekiston milliy ta'lim amaliyotiga tatbiq etish mexanizmlarini asoslash.*

Materiallar va metodlar. *Tadqiqotda qiyosiy-pedagogik tahlil, kuzatish, so'rovnoma, test metodlari (Bloom taksonomiyasi shkalasi, kognitiv tahlil testi), kontent-tahlil, ekspert baholash va statistik tahlil (deskriptiv statistika, korrelyatsiya) qo'llanildi.*

Xulosa. *Tadqiqot natijalari o'quvchilarda tanqidiy fikrlashning barqaror shakllanishi dars jarayonida ochiq muloqot, Sokratik seminar, muammoli keyslar va axborotni analitik filtrdan o'tkazish ko'nikmalari bilan chambarchas bog'liq ekanini ko'rsatdi.*

Kalit so'zlar: *tanqidiy fikrlash, Bloom taksonomiyasi, Sokratik muloqot, muammoli ta'lim (PBL), Beutelsbach konsensusi, metakognitsiya, mediasavadxonlik, akademik halollik.*

Аннотация. *Введение. В статье анализируются педагогические, когнитивные и методологические методы развития критического мышления у учащихся в современных системах образования развитых стран (США, Финляндия, Германия, Швеция, Сингапур, Южная Корея, Австралия). Цель. Выявить эффективные методы формирования критического мышления в образовании развитых стран и обосновать механизмы их адаптации в национальную систему образования Узбекистана. Материалы и методы. В исследовании использованы сравнительно-педагогический анализ, анкетирование, методы тестирования, контент-анализ, экспертная оценка и статистический анализ. Выводы.*

Результаты исследования показали, что устойчивое развитие критического мышления напрямую связано с применением проблемного обучения, Сократовского диалога и медиаграмотности.

Ключевые слова: *критическое мышление, таксономия Блума, проблемное обучение, Сократовский диалог, метакогниция, медиаграмотность, академическая честность.*

Abstract. *Introduction. This article examines pedagogical, cognitive, and methodological approaches to developing critical thinking skills among students in the educational systems of leading developed countries (USA, Finland, Germany, Sweden, Singapore, South Korea, and*

Australia). Purpose. To identify effective methods for fostering critical thinking in developed nations and justify implementation mechanisms for the national education system of Uzbekistan.

Materials and Methods. *The study utilized comparative pedagogical analysis, surveys, testing methods, content analysis, expert evaluation, and statistical methods. Conclusion. Findings indicate that the sustainable development of critical thinking is closely linked to interactive discussions, Socratic questioning, problem-based learning, and media literacy.*

Keywords: *critical thinking, Bloom's taxonomy, problem-based learning, Socratic method, metacognition, media literacy, academic integrity.*

Mavzuning dolzarbligi.

Zamonaviy ijtimoiy-siyosiy va texnologik sharoitda axborot hajmining keskin ortishi hamda sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim sohasiga jadal kirib kelishi o'quvchilarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishni ustuvor vazifaga aylantirmoqda. Bugungi kunda ta'limning asosiy maqsadi shunchaki tayyor bilim va faktlarni yodlatish emas, balki axborotni saralash, obyektiv baholash, mantiqiy tahlil qilish hamda asoslangan qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishdan iborat. Mamlakatimizda ta'lim tizimini isloh qilish, O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi Qonuni hamda Milliy o'quv dasturi doirasida o'quvchilarda XXI asr ko'nikmalarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Jahon Iqtisodiy Forumining (WEF) hisobotlarida tanqidiy fikrlash hamda murakkab muammolarni hal etish (Complex Problem Solving) kelajak mehnat bozori uchun eng zaruriy yetakchi kompetensiyalar sifatida e'tirof etilgan. Shuning uchun rivojlangan mamlakatlarning ushbu yo'nalishdagi pedagogik tajribasini o'rganish hamda milliy ta'lim tizimimizga tatbiq etish dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili.

Tanqidiy fikrlashni pedagogik nuqtai nazardan tadqiq etish R. Paul, L. Elder, B. Bloom, D. Halpern kabi xalqaro olimlarning nazariy va amaliy konseptual modellari bilan bog'liq. Paul va Elderning fikricha, tanqidiy fikrlash shaxsning o'z fikrlash jarayonini tahlil qilish hamda uni doimiy takomillashtirib borish san'atidir. B. Bloom taksonomiyasida esa tahlil qilish, baholash va yaratish bosqichlari tanqidiy fikrlashning yuqori kognitiv darajalari sifatida belgilangan.

P.Sahlberg (Finlyandiya tajribasi), W. Sander (Germaniya pedagogikasidagi Beutelsbach konsensusi), D. Schön (Metakognitsiya nazariyasi) hamda OECD (PISA baholash dasturi) tadqiqotlarida tanqidiy fikrlashning turli metodologik vositalari ilmiy asoslab berilgan.

O'zbekiston olimlaridan Z. Nishonova, U. Shirinov, N. Muslimov va boshqalarning tadqiqotlarida o'quvchi hamda talabalarda mustaqil va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning milliy-pedagogik xususiyatlari yoritib berilgan.

Asosiy qism.

Rivojlangan davlatlar ta'lim tizimida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish turlicha samarali pedagogik usullar va metodikalar orqali amalga oshiriladi:

ISSN: 2181-3906 2026

International scientific journal
«MODERN SCIENCE AND RESEARCH»
VOLUME 5 / ISSUE 11 / UIF:8.2 / MODERNSCIENCE.UZ

Sokratik seminar va bahs-munozara usuli (AQSh, Kanada): O'qituvchi tayyor ma'ruza o'rniga ochiq va provokatsion savollar berib, o'quvchilarni dalillarga (evidence-based) tayanib o'z fikrini isbotlashga undaydi.

Sokratik seminar (Socratic Seminar) va Bahs-munozara usuli (Deliberative Discussion / Debate) — AQSh, Kanada va ilg‘or xalqaro ta’lim tizimlarida o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashi, tahlil qilish, mantiqiy dalillar keltirish va jamoatchilik oldida so‘zlash ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi eng samarali pedagogik texnologiyalardan biridir. Bu usulda o‘qituvchi tayyor ma’ruza o‘qib beruvchi yoki faqat baholovchi shaxs emas, balki muhokamani yo‘naltiruvchi fasilitator (moderator) vazifasini bajaradi. 1.Sokratik seminar va bahs-munozaraning asosiy mohiyati An’anaviy ta’limda ko‘pincha "savol-javob" o‘qituvchining yagona to‘g‘ri javobni kutishi bilan cheklanadi. Sokratik va Shimoliy Amerika yondashuvidagi munozaralarda esa agona "to‘g‘ri javob" yo‘q, balki matn yoki muammoga asoslangan turli xil nuqtai nazarlar mavjud bo‘ladi.

- Dalillarga tayanish (Evidence-based): O‘quvchi o‘z fikrini bildirganda shunchaki "mening fikrimcha" demaydi, balki o‘qigan matni, ilmiy manbalar, statistika yoki hayotiy dalillarga tayanib isbotlaydi.

- Ochiq va provokatsion savollar (Open-ended & Provocative Questions): "Ha" yoki "yo‘q" deb javob berib bo‘lmaydigan, o‘quvchini chuqur o‘ylashga, muammoning boshqa qirralarini ko‘rishga majbur qiladigan savollar beriladi. - Dialok va hamkorlik: Maqsad kimnidir yutqazishga majburlash (debatsimon qattiq tortishuv) emas, balki birgalikda haqiqatga yaqinlashish yoki muammoning yechimini topishdir. 2. AQSh va Kanada maktablaridagi asosiy farqlari va xususiyatlari Shimoliy Amerika ta’limida bu usullar asosan ikki xil ko‘rinishda qo‘llaniladi:

A.Sokratik seminar (Socratic Seminar)

-Maqsadi: Matnni (adabiy asar, tarixiy hujjat, ilmiy maqola) chuqur tahlil qilish va ma’nosini ochib berish. - Jarayon: Sinf xonasi doira shaklida (partalarsiz yoki partalarni aylana qilib) o‘tqaziladi. O‘quvchilar bir-biriga qarab o‘tiradilar.

- Qoidalar: O‘quvchilar bir-birining so‘zini bo‘lmasdan tinglaydi, boshqalarning fikriga hurmat bilan yondashadi, savolni faqat o‘qituvchiga emas, balki butun guruhga yo‘naltiradi.

O‘qituvchi imkon qadar kam gapiradi, faqatgina suhbat mavzudan chetga chiqib ketganda yoki dalillar yetishmaganda yo‘naltiruvchi savol beradi. B. Deliberativ muhokama va Bahs-munozara (Deliberative Discussion / Structured Academic Controversy)

-Maqsadi: Jamiyatdagi bahsli ijtimoiy-siyosiy yoki axloqiy muammolarni (masalan, texnologiyalar xavfsizligi, ekologik qonunlar, tarixiy shaxslarning harakatlari) turli tomonlama muhokama qilish. -Jarayon: O‘quvchilar guruhlarga bo‘linib, muammoning "yoqlash" (Pro) va "qarshilik" (Con) tomonlarini o‘rganadilar. Hatto o‘zlarining shaxsiy qarashlariga zid bo‘lgan tomonni ham dalillar bilan himoya qilishga majbur bo‘lishlari mumkin. Bu empatiya va tanqidiy fikrlashni kuchaytiradi. 3. Dars jarayoni qanday tashkil etiladi? (Bosqichma-bosqich)

-Tayyorgarlik bosqichi (Pre-seminar):

-O‘qituvchi oldindan sifatli matn, maqola yoki keys (case-study) taqdim etadi.

-O‘quvchilar matnni o‘qib, o‘zlari uchun muhim joylarini belgilaydi, savollar tayyorlaydi va matndan dalillar (sitatalar) yig‘adi.

-Savollar tuzish (The Hook): -O‘qituvchi o‘quvchilarni fikrlashga undovchi provokatsion savol bilan boshlaydi. Misol: "Agar qahramon shu qarorni qabul qilmaganida, jamiyat yaxshiroq yashagan bo‘larmidi?" yoki "Erkinlik xavfsizlikdan ustun turadimi?"

-Seminarni o‘tkazish (The Seminar):

-O‘quvchilar dalillarga tayanib gapira boshlaydilar: "Matnning 3-sahifasida falonchi bunday degan, demak."

-Boshqa o‘quvchilar bu fikrga qo‘shilishi yoki qarshi dalil keltirishi mumkin: "Men sizga qo‘shilaman, chunki... Lekin muallifning bu yerdagi fikri boshqacharoq."

-Refleksiya va baholash (Post-seminar): -Seminar oxirida o‘quvchilar o‘zlarining va guruhning ishtirokini tahlil qiladilar: "Bugun kimning dalili eng kuchli bo‘ldi?", "Qaysi fikr qarashimni o‘zgartirishga sabab bo‘ldi?". -O‘qituvchi o‘quvchilarning faolligi, dalillardan foydalanish darajasi va boshqalarni tinglash madaniyatini baholaydi. 4.O‘qituvchining roli va savol berish texnikasi

-o‘qituvchining asosiy quroli — savollar berishdir. O‘qituvchi quyidagi turdagi savollardan foydalanadi:

- Aniqlashtiruvchi savollar: "Buni biroz oydinlashtira olasizmi?", "Bunga qanday misol keltira olasiz?"

- Faraz va taxminlarga qaratilgan savollar: "Nima uchun bu muallif aynan shu taxmondan kelib chiqdi deb o‘ylaysiz?"

-Sabab-oqibatni o‘rganuvchi savollar: "Bu fikrning oxiri qayerga olib boradi?", "Buning qanday oqibatlari bo‘lishi mumkin?"

-Manba va dalilga undovchi savollar: "Bu xulosaga qaysi ma’lumotga tayanib keldingiz?", "Matnning qaysi qismi buni tasdiqlaydi?"

5.O‘quvchilarga beradigan afzalliklari

-O‘ziga bo‘lgan ishonch: O‘quvchilar o‘z fikrini jamoat oldida qo‘rqmasdan, dalillar bilan himoya qilishni o‘rganadilar.

- Faol tinglash (Active Listening): Boshqalarning fikrini oxirigacha eshitish va ularning argumentlaridagi mantiqiy xatolar yoki kuchli tomonlarini ko‘ra bilish ko‘nikmasi shakllanadi.

- Chuqur tushuncha (Deep Learning): Ma’lumotlarni yodlab olish emas, balki ularni tahlil qilish, sintez qilish va tanqidiy baholash qobiliyati rivojlanadi.

1-jadval. O'qituvchi va talabalar o'rtasida tanqidiy fikrlash metodikalarining samaradorligi va qo'llanilish darajasi (N=20)

Raqam	Savol	Variantlar	Foiz
1	Tanqidiy fikrlash metodlaridan foydalanish darajasi	Muntazam qo'llaniladi Ba'zan qo'llaniladi Kamdan-kam Umuman qo'llanilmaydi	30% 45% 20% 5%

2	Eng samarali hisoblangan pedagogik usul	Sokratik seminar va debatlar Muammoli ta'lim (PBL) Hodisalarga asoslangan ta'lim Flipped Classroom (Ters sinf) An'anaviy ma'ruza	35% 30% 15% 15% 5%
3	Axborotni tahlil qilishda duch kelinadigan asosiy to'siq	Manbalarning yetarsizligi Fakt va fikrni ajrata olmaslik Guruh bosimi va konformizm Vaqt yetishmasligi	25% 40% 20% 15%
4	AI va mediasavadxonlik darslarining zarurligi	Juda zarur Zarur O'rtacha Zaruriy emas	55% 30% 10% 5%
5	O'quvchining mustaqil xulosa chiqarish darajasi	Yuqori O'rtacha Mustaqil emas Javob berish qiyin	25% 50% 20% 5%

Jadval natijalari o'quv jarayonida tanqidiy fikrlash metodikalarining qo'llanilishi o'rtacha darajada ekanini ko'rsatadi. Respondentlarning 35 foizi Sokratik seminar va debatni, 30 foizi

Muammoli ta'limni eng samarali deb baholagan. Shu bilan birga, 40 foiz respondentlar axborotni tahlil qilishda fakt va fikrni ajratishda qiyinchilikka duch kelishini ta'kidlagan. 55 foiz respondentlar AI va mediasavadxonlik darslarini joriy etishni juda zarur deb biladi.

Xulosa va takliflar.

O'tkazilgan nazariy va empirik tahlillar shuni ko'rsatdiki, rivojlangan davlatlar ta'limida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish alohida fan emas, balki butun ta'lim paradigmasini "Passiv o'zlashtirish"dan "Faol tahlil va mantiqiy yaratish"ga o'tkazish orqali amalga oshiriladi.

Tadqiqot asosida milliy ta'lim tizimimiz uchun quyidagi amaliy tavsiyalar ilgari suriladi:

Birinchidan, darsliklardagi reproduktiv savollarni muammoli va tahliliy savollarga o'zgartirish. Ikkinchidan, o'qituvchilarni Sokratik seminar va PBL metodlariga amaliy o'rgatish.

Uchinchidan, baholash tizimida yodlashga emas, keys-stadi va tahliliy insholarga ustuvorlik berish.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Paul, R., & Elder, L. (2020). The Critical Thinking: Concepts and Tools. Foundation for Critical Thinking Press. - 120 p.
2. Sahlberg, P. (2021). Finnish Lessons 3.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? Teachers College Press. - 240 p.
3. OECD. (2023). PISA 2022 Results: Creative and Critical Thinking Assessment Framework. OECD Publishing. - 180 p.

4. De Bono, E. (2017). Six Thinking Hats. Penguin Books. - 192 p.
5. Halpern, D. F. (2014). Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. Psychology Press. - 654 p.
6. Sander, W. (2019). Political Education and the Beutelsbach Consensus in Germany. Journal of Social Science Education, 18(2), 45-58.
7. Nishonova Z. Mustaqil fikrlash va kognitiv rivojlanish. - Toshkent: Fan, 2019. - 180 b.
8. Shirinov U. Ta'limda tanqidiy va mantiqiy fikrlashni shakllantirish. - Toshkent: Adolat, 2021. - 150 b.